

Kristina HMELJAK SANGAWA

Makrostruktura predmodernih japonskih slovarjev: kitajski vzori in japonske inovacije

Izveček

Japonsko slovaropisje tako kot japonska pisava izhaja iz kitajske tradicije, a je skozi stoletja razvilo izvirne sisteme organizacije informacij. Prvi slovarji so na Japonskem nastali po kitajskem vzoru, njihova makrostruktura je bila organizirana glede na grafično obliko pismenk, razporejenih po pomenskih ključih, mikrostruktura gesel pa je bila po kitajskem vzoru enojezična. Ob teh so kmalu nastali tudi dvojezični kitajsko-japonski slovarji s semantično pogojeno strukturo. Z razvojem fonetičnih zlogovnic hiragane in katakane se je nato pojavil še tip slovarja, ki japonske besede razvršča fonetično. V prispevku opisujemo ozadje in razvoj različnih sistemov organizacije informacij.

Ključne besede: japonsko slovaropisje, slovarska makrostruktura, sistem pisave, semaziološka razporeditev, onomaziološka razporeditev

Abstract – Macrostructure of Pre-modern Japanese Dictionaries: Chinese Models and Japanese Innovations

Japanese lexicography, being based on a writing system that was derived in Japan from the Chinese writing system, is rooted in the Chinese lexicographical tradition,

but developed its own systems to organise lexicographical information. The first dictionaries created in Japan listed Chinese characters according to their form and radicals, recording only Chinese language information, while later dictionaries included also Japanese glosses. The development of the two syllabaries, hiragana and katakana, facilitated the creation of dictionaries with phonetically ordered lists of words. This paper presents the development of different lexicographical systems and their backgrounds.

Keywords: Japanese lexicography, dictionary macrostructure, writing system, semasiological macrostructure, onomasiological macrostructure

1 Uvod

Slovarji so kulturni proizvodi, v katerih se zrcalijo dosežki in vrednote kulturnih in družbenih okolij, v katerih so nastali. Iz slovarjev preteklih dob lahko dobimo vpogled ne samo v besedišče določene dobe, ampak tudi v družbeno dimenzijo jezikovne rabe v tej dobi. Kot orodja, ki služijo jezikovnim uporabnikom v različnih sporočanjških položajih, slovarji razkrivajo jezikovno razslojenost, širšo umestitev jezika in jezikovne skupnosti v razmerju do drugih jezikov ter širše z jezikom povezane vrednote. To velja tudi za japonske slovarje: v razvoju japonskega slovaropisja od priročnikov za zapis in branje pismenk v obdobju Nara, ko se je raba pisave na Japonskem šele začela širiti v zelo ozkem krogu menihov in plemstva, prek bolj priročnih slovarjev s fonetično razporeditvijo domačih besed v obdobju Muromachi,¹ do razcveta dvojezičnega slovaropisja kot podpore velikopoteznemu načrtu prevzetja tehnoloških dosežkov Zahoda v obdobju Meiji ter do današnje razvejane in prilagodljive ponudbe leksikalnih informacij skozi vse kanale, ki jih omogočajo informacijsko-komunikacijske tehnologije, lahko razberemo spremembe komunikacijskih vzorcev, družbene vrednosti različnih jezikovnih variant in razporeditve znanja v družbi.

V razdelkih, ki sledijo, je najprej predstavljen sistem pisave, ki se je na osnovi kitajske pisave razvil na Japonskem in ki je sooblikoval razvoj japonskega slovaropisja. Nato so predstavljeni tipi slovarjev, ki so se po prevzetju pisave razvili na Japonskem, s posebnim poudarkom na slovaropisnih strukturah in postopkih, ki so jih na Japonskem prevzeli iz kitajske tradicije, in na izvirnem prispevku japonskih slovaropiscev k razvoju slovaropisja za govorce japonščine.

---

1 V članku uporabljam standardni sistem latinizacije hepburn za zapis japonskih besed. Podrobnejši opis sistema in njegove rabe v slovenskih besedilih opisujeta Mlakar in Ilc (2009).

2 Japonski sistem pisave

Celotni razvoj japonskega slovaropisja močno pogojujeta japonski sistem pisave in njegov razvoj (Seeley 1991/2000, Hirakawa idr. 2006). Pisavo – tako sam pojem pisave kot tudi konkreten sistem kitajskih pismenk – so na Japonskem spoznali prek korejskih posrednikov, in sicer najverjetneje v 5. stoletju. Podobno kot se je v srednjeveški Evropi pri pisanju dolgo uporabljala samo latinščina, in sicer tako v deželah, kjer so se iz latinščine že razvili različni romanski jeziki, kot tudi v germanskih, slovanskih in ostalih deželah, kjer latinščina sploh nikoli ni bila primarni govorjeni jezik, se je tudi na Japonskem pri pisanju sprva uporabljala le klasična kitajščina in ne japonščina.²

Ovire pri prehodu k uporabi kitajskih pismenk za zapisovanje do takrat še ne zapisane japonščine so bile dveh vrst: po eni strani objektivna tehnična težavnost prilagoditve sistema pisave, ki je nastal za zapis tipološko popolnoma drugačnega jezika in je bil temu jeziku tudi optimalno prilagojen, po drugi strani pa družbeno-kulturno pogojeni zadržki do uporabe domačega jezika namesto bolj prestižne kitajščine v položajih velikega simbolnega pomena, ko se je pisava sploh uporabljala, to je v administrativne, religiozne ali znanstveno filološke namene.

Objektivna tehnična težava pri uporabi kitajskih pismenk za zapis japonščine izhaja iz dejstva, da so kitajske pismenke nastale za zapis izolacijskega tonemskega jezika s pretežno enozložnim monomorfemskim besediščem, medtem ko je japonščina aglutinacijski jezik s pretežno večzložnim in polimorfemskim besediščem, ki vključuje tudi pregibne besedne vrste. Ko bi kitajski sistem pisave, ki so ga prevzeli na Japonskem, zapisoval glasovne enote jezika (po načelu, ki ga Haas (1983) s Hjelmsovim izrazom imenuje *kenemsko načelo*),³ bi ga verjetno veliko lažje prilagodili za zapisovanje japonščine, saj ima kitajščina bolj kompleksen in razvejan glasovni sistem s 400 različnimi zlogi (oziroma 1300 različnimi zlogi, če upoštevamo tudi tone), medtem ko ima japonski glasovni sistem štirikrat manjši nabor zlogov, za kar bi potrebovali

2 Podrobneje o vzporednicah med vlogo latinščine v Evropi in kitajsko pisavo v Vzhodni Aziji piše Lurie (2011, 418).

3 Hjelmsov (1938/1971, 161) izraz *plérematique* (iz grščine πλήρης (*pléres*) v pomenu »poln«) uporablja za vsebinsko raven jezika, izraz *cénématique* (iz grščine κενός (*kenós*) v pomenu »prazen«) pa za *izrazno* raven jezika. Haas (1976, 153) izraza aplicira na kategorizacijo sistemov pisave: pleremsko načelo pisave je po Haasu načelo, pri katerem vsak znak pisave zapisuje eno pomensko enoto jezika (besedo ali morfem), kenemsko pa načelo, pri katerem vsak znak pisave zapisuje glasovno enoto jezika (fonem ali zlog). Podrobnejšo razlago podaja tudi Coulmas (1989, 49), v slovenščini Bekeš (1999, 221), podrobnejšo tipologijo sistemov pisave pa predstavlja Daniels (2001).

manjše število znakov kot za zapis kitajščine (Taylor in Taylor 2014, 259). Ker pa v kitajskem sistemu pisave (po *pleremskem načelu*) vsaka pismenka zapisuje eno besedo ali morfem, prenos tega sistema na zapis drugega jezika zahteva bolj kompleksno prilagoditev.

Pri zapisovanju polnopomenskih besed si lahko predstavljamo, da je razmera intuitivno prenesti rabo pismenke, ki zapisuje besedo z določenim pomenom, na zapisovanje (in posledično branje) odgovarjajoče besede z enakim ali podobnim pomenom v drugem jeziku, pri čemer gre pri tem prenosu za neke vrste prevajanje: če v kitajščini na primer besedo s pomenom »gora« zapišemo z znakom 山, lahko isti znak uporabimo za zapis japonske besede /yama/, ki ravno tako pomeni »gora«. Težje pa je najti rešitev za zapis lastnih imen ali funkcijskih besed, ki v prvotnem jeziku, za katerega se je razvila ta pisava, ne obstajajo in zato zanje ne obstaja pismenka.

194

Poleg takih jezikovno-tehničnih težav so rabo japonščine pri pisanju v vseh položajih, v katerih se je začela uporabljati pisava, to je pri državno-administrativnih, religioznih ali znanstvenih opravilih, ovirali tudi družbeno in vrednotensko pogojeni zadržki. Raba elitne klasične kitajščine kot uradovnega in znanstvenega jezika je bila družbeno najbolj sprejemljiva in koherentna izbira v času, ko je na Japonskem vladavina Yamato poleg kitajske pisave pospešeno prevzemala tudi kitajski sistem državne administracije ter budistične, daoistične in konfucijanske doktrine. Sredi 6. stoletja je bil tam ustanovljen urad za prepisovanje sutre (*shakyōsho* 写経所), ki je pospešil širjenje budizma, pri čemer so izvorno indijske sutre prevzemali v kitajskem prevodu. V okviru reforme *Taika* 大化 sredi 7. stoletja, ki je imela kot cilj ureditev centralizirane države po kitajskem vzoru, so sestavili zakonik po kitajskem vzoru in ustanovili šolo za državne uradnike *Daigakuryō* 大学寮, v kateri je izobraževanje temeljilo na konfucijanskih klasičnih delih. V takem kontekstu se je kitajska pisava sprva uporabljala za zapis uradnih besedil v klasični kitajščini in ne neposredno japonščine.

Kljub tem oviram se je na Japonskem od 7. stoletja dalje postopoma razvil sistem pisave, ki je omogočil tudi zapisovanje literarnih besedil (poezije, kasneje dnevnikov in druge proze). V tem sistemu so se kitajske pismenke za zapis japonščine uporabljale po treh različnih načelih.

Eno izmed načel, kot smo zgoraj že omenili, je *logografsko*: kitajsko pismenko, ki je prvotno služila zapisu kitajske besede z določenim pomenom, so uporabili za zapis japonske besede z enakim ali podobnim pomenom, kot v zgornjem zgledu pismenke 山, ki je nastala za zapis kitajske besede /srɛn/ (danes /shān/) s pomenom »gora«, na Japonskem pa se je začela uporabljati

za zapis japonske besede /yama/, ki ravno tako pomeni »gora«. Temu načelu v japonščini pravijo načelo *kun* oziroma *kun'yomi*, kar dobesedno pomeni »branje razlage« ali »razlagalno branje«, saj je šlo pri branju kitajske pismenke z uporabo odgovarjajoče japonske besede za sprotno prevajanje ali »razlago« pismenke za japonsko govoreče (Lurie 2011, 175–177, 389).

Drugo načelo rabe kitajskih pismenk na Japonskem pravzaprav ne prilagaja kitajske pisave japonskemu jeziku, pač pa japonski jezik kitajski pisavi, tako da kitajske besede skupaj s pismenkami, s katerimi so se v kitajščini zapisovale, vpelje v japonsko besedišče, pri čemer jih glasovno prilagodi japonskemu glasovnemu sistemu. To načelo, ki mu v japonščini rečemo načelo *on* oziroma *on'yomi* (kar dobesedno pomeni »branje zvoka« v pomenu izvirne izgovarjave kitajske besede), je korenito vplivalo na razvoj japonskega besedišča, katerega skoraj polovica je še danes sestavljena iz izvorno kitajskih besed (Satō 1981; Okimori idr. 2006, 71).

Tretje načelo, ki se po pesniški zbirki *Man'yōshū* imenuje načelo *man'yōgana*, je *fonografsko* načelo, ki je enako načelu, po katerem so se iz egipčanskih hieroglifov razvile kenemske pisave (Coulmas 1989). Kitajsko pismenko, ki je prvotno služila za zapis določene besede, so uporabili za zapis zloga ali besede, ki se je enako izgovarjala, a je imela drugačen pomen. To načelo so najpogosteje aplicirali na izgovarjavo kitajske besede, ki jo je določena pismenka prvotno zapisovala, tako da so na primer pismenko 安, ki je prvotno zapisovala kitajsko besedo /an/ (»mir«), uporabili za zapis zloga /a/ v kateremkoli kontekstu oziroma tudi za besede ali zloge z drugačnim pomenom. To načelo so lahko aplicirali tudi na japonsko besedo ali *kun'yomi*, tj. japonski prevod kitajske besede, ki jo je določena pismenka prvotno zapisovala, za zapis zloga ali besede z drugačnim pomenom, kot na primer raba pismenke 女, ki je prvotno zapisovala kitajsko besedo s pomenom »ženska«, ki so jo v japonščino prevedli v besedo /me/ (kar ravno tako pomeni »ženska«), za zapis zloga /me/ v besedi z drugim pomenom, torej ne glede na pomen besede, za zapis katere je znak sploh nastal. Iz pismenk, ki so se uporabljale po tem načelu, sta se s postopno standardizacijo in poenostavitvijo razvili dve zlogovni pisavi, hiragana in katakana, pri katerih vsak znak zapisuje en zlog in ki se dandanes uporabljata ob kitajskih pismenkah za zapis funkcijskih besed in morfemov. Toda razvoj in standardizacija takega sistema nista bila preprosta ter sta zahtevala veliko poskusov in inovacij, ki so vidni tudi v razvoju japonskega slovaropisja.⁴

4 Podrobnejši opis prevzemanja kitajske pisave je v poglavju »Kam so šle kitajske pismenke: modernizacija pisav na obrobju kitajskega kulturnega kroga« (Bekeš 2019) v tem zborniku.

3 Tipologija japonskih slovarjev

Medtem ko je v zahodnem slovaropisju (Shcherba 1941/1995; Hartmann 2006 idr.) pri delitvi slovarjev glede na makrostrukturo ustaljena diadna delitev na onomaziološke slovarje, v katerih so gesla razporejena glede na pisno obliko besed (eno- in dvo- ali večjezični slovarji po abecednem vrstnem redu), in semaziološke slovarje, v katerih so gesla razporejena po semantičnih kriterijih (slovarji sopomenk, tezavri, taksonomije, ontologije ipd.), se v japonskem slovaropisju običajno uporabljajo tri glavne kategorije, ki so opisane v nadaljevanju.

Večja kompleksnost pri organizaciji informacij v japonskih slovarjih v primerjavi s slovarji jezikov, ki se zapisujejo z alfabetskimi pisavami, izhaja iz razlike med kenemskimi in pleremskimi sistemi pisave (Haas 1976; 1983; Coulmas 1989; Bekeš 1999). Medtem ko v kenemskih sistemih pisave, kot so latinica, hiragana in katakana, vsak znak pisave zapisuje eno glasovno enoto jezika (pri latinici je to glas, pri hiragani in katakani so to zlogi), se v pleremskih sistemih pisave, kot so kitajske pismenke, s posameznimi znaki zapisujejo pomenske enote jezika (besede ali morfemi), ki imajo poleg pomena tudi glasovno obliko, zato so grafični znaki neposredno povezani z besediščem, tj. leksikalnim sistemom, prek tega pa tudi z glasovnimi realizacijami besed in torej z glasovnim sistemom. Obenem so grafični znaki (tudi zaradi njihove številnosti) oblikovno strukturirani in povezani med seboj, tako da tvorijo grafični sistem, ki je tretje omrežje (poleg semantičnega in glasovnega), na osnovi katerega lahko razporedimo slovarske informacije.

Pri kenemskih pisavah, kot sta latinica in hiragana, je število vseh znakov znano in dovolj majhno, da se uporabniki zlahka na pamet naučijo standardni vrstni red, ki lahko služi razporejanju (kolaciji) zapisanih besed v slovarjih. Pri latinici je to abecedni vrstni red (a, b, c itd.), pri grščini α , β , γ , δ , ϵ itd. To so tradicionalno ustaljeni, arbitrarni vrstni redi brez jezikovne ali druge znane motivacije (Daniels 2001, 71–72). Kitajskih pismenk pa je preveč, da bi se jih lahko vse naučili na pamet in si obenem zapomnili arbitrarno dogovorjen vrstni red, po katerem jih razporediti. Danes običajna kriterija za razporejanje (in iskanje) kitajskih pismenk v slovarjih glede na njihovo obliko sta *število potez*, iz katerih je sestavljena pismenka, in *pomenski ključi* ali radikali.

Število potez je število posameznih črt ali pik, iz katerih je sestavljena pismenka. Tako je na primer pismenka 三 sestavljena iz treh črt ali »potez«, pismenka 木 iz štirih, pismenka 立 iz petih itd.

Pomenski ključi ali radikali pa so grafične enote, ki v kompleksnih, sestavljenih pismenkah nakazujejo pomensko polje pismenke oziroma besede, ki jo

pismenka zapisuje. Večina pismenk je namreč sestavljena iz manjših grafičnih enot, ki lahko nakazujejo pomensko polje ali izgovarjavo. Grafične enote, ki nakazujejo primarno pomensko polje pismenke, se imenujejo pomenski ključi ali radikali in se uporabljajo tudi kot samostojne pismenke. Tako je na primer pomenski ključ 木 lahko samostojna pismenka, ki v kitajščini zapisuje besedo *mù*, v japonščini pa ali kitajsko tujko *moku* ali domačo besedo *ki*, oboje s pomenom »drevo« ali »les«, lahko pa je tudi del bolj kompleksnih, sestavljenih pismenk. Večina sestavljenih pismenk spada v dve kategoriji: pomenske in glasovno-pomenske tvorjenke. Pomenske tvorjenke poleg pomenskega ključa vsebujejo še druge elemente, ki nakazujejo dodaten pomen; na primer pismenka 林, ki je sestavljena iz dveh znakov za drevo, zapisuje besedo s pomenom »gozd« (kitajsko *lín*, japonsko *hayashi* ali *rin*). Glasovno-pomenske tvorjenke (sem spada večina pismenk, ki so danes v rabi) pa so sestavljene iz pomenskega ključa ali radikala, ki nakazuje pomensko polje, ter iz glasovnega ključa ali fonetika,⁵ ki nakazuje izgovarjavo. Tako je na primer pismenka 松, ki zapisuje besedo »bor« (kitajsko *sōng*, japonsko v kitajskih tujkah *shō*, domače *matsu*), sestavljena iz pomenskega ključa oziroma radikala 木, ki nakazuje pomensko polje »lesa«, in glasovnega ključa oziroma fonetika 公, ki nakazuje podobno izgovarjavo tudi v drugih sestavljenih pismenkah (na primer 訟 »tožiti«, kitajsko *sòng*, japonsko v kitajskih tujkah *shō* oziroma domače *arasou*, *uttaeru*).

Število pomenskih ključev oziroma radikalov je dovolj obvladljivo, da so lahko zanj izoblikovali standardni vrstni red, ki (podobno kot abecedni vrstni red za latinico) služi za razporeditev pismenk, ki te radikale vsebujejo, v slovarjih in podobnih seznamih. Prvo delo, ki pismenke kategorizira glede na njihovo strukturo in pomenske ključe, je 說文解字 (kitajsko *Shuōwén jiězì*, japonsko *Setsumon kaiji*) iz leta 100 n. št., ki navaja 540 ključev in jih razporeja semantično (Yong in Peng 2008; 98–103). Za lažje pomnjenje teh ključev so sestavili tudi pesmi, ki so v smiselnih verzih vsebovale pomenske ključe v standardnem vrstnem redu (Wan in Liu 2019). Kasneje so seznam ključev oklestili in standardizirali njihov vrstni red. Danes se standardno uporablja seznam 214 ključev, ki so grafično razporejeni po naraščajočem številu vsebovanih potez; pismenke, ki vsebujejo isti ključ, so razporejene po naraščajočem številu potez, iz katerih so sestavljene, tiste z istim ključem in enakim številom potez pa še dodatno po obliki prve poteze (vodoravna, navpična, poševna itd.). Ta seznam ključev in dosledno razporeditev po naraščajočem številu potez je leta 1615 n. št. v slovarju 字彙 (kitajsko *Zìhuì*, japonsko *Jii*) prvi uporabil Mei Yingzuo (梅膺祚, japonsko Bai Yōso), filolog iz dinastije Ming (Yong in Peng

5 Tudi v slovenščini (Saje 1998) je ustaljen termin *fonetik*, natančnejši termin bi bil *fonofor* (angl. *phonophoric*), tj. glasovni nosilec, kot predlaga Boltz (1989, A-9 in 1994).

2008, 286–287). Po tem sistemu je razporejen tudi slovar 康熙字典 (kitajsko *Kāngxī Zìdiǎn*, japonsko *Kōki jiten*), ki ga je naročil cesar Kāngxī in je bil objavljen leta 1716 (Yong in Peng 2008, 291–293). Ta slovar je služil kot model za večino slovarjev pismenk do današnjega dne, ko so tudi v sistemu Unicode⁶ radikali in pismenke razporejeni po tem sistemu.

Pri organiziranju in posledično iskanju informacij o jezikovnih enotah v slovarjih jezikov, ki se zapisujejo z latiničnimi pisavami, lahko torej izhajamo ali a) iz semantične mreže besedišča, kar se realizira v semazioloških slovarjih (tezavri, ontologije ipd.), ali b) iz glasovnega sistema, kar se realizira v onomazioloških slovarjih (z abecedno razporejenimi gesli). V slovarjih jezikov, ki se zapisujejo s pleremskim sistemom pisave, kot sta kitajščina in japonščina, pa lahko informacije o jeziku organiziramo (in posledično jih lahko tako iščemo) ali a) po semantičnih kriterijih, kot v evropskih tezavrih, ali b) po glasovni obliki besed (če je dovolj standardiziran kolacijski standard, tj. standardni vrstni red, po katerem razporedimo glasove) ali c) po grafični obliki znakov oziroma elementih teh znakov, za katere lahko ravno tako obstaja kolacijski standard, po katerem jih razporedimo in iščemo, kot je zgoraj opisani kombinirani sistem radikalov ter števila in oblike potez.

Za uporabnike, ki iščejo informacijo o tem, kako se prebere in kaj pomeni njim neznana pismenka, so uporabni le slovarji, v katerih so gesla (pismenke) razvrščena po grafičnih kriterijih, glede na obliko, osnovne elemente in število potez posameznega znaka. Če uporabnik namreč ne ve, kako se prebere pismenka, ki jo sreča v besedilu, in ne ve, kaj pomeni, je ne more poiskati v seznamu izgovarjav ali pomenov. Taki slovarji so torej smiselni pri branju. Za uporabnike, ki iščejo informacijo o standardnem zapisu določene besede, tipično pri pisanju besedil, pa so uporabni slovarji, v katerih so gesla (pismenke) razporejena glede na kolacijski (razporejevalni) standard pri fonetskem zapisu te besede ali (kar je sicer pri iskanju manj učinkovito) po semantičnih kategorijah v tezavrih in podobnih oblikah slovarjev.

V japonski leksikografski tradiciji (Ueda in Hashimoto 1916/1968; Yoshida 1971; Kindaichi 1996, 16 idr.) se po vzoru kitajske slovrske terminologije slovarji delijo na tri glavne kategorije, ki odsevajo tip slovrske makrostrukture oziroma način organizacije informacij in posledično možne načine iskanja teh informacij. To so:

- 1) slovarji za iskanje po obliki pismenk 字形引辞書 *jikeibiki jisho*,
- 2) slovarji za iskanje po pomenu pismenk 分類体辞書 *bunruitai jisho* in
- 3) slovarji za iskanje po izgovarjavi 音引辞書 *onbiki jisho*.

6 Več o tem sistemu Petrovčič v tem zborniku.

Slovarji za iskanje po obliki pismenk 字形引辞書 *jikeibiki jisho* ustrezajo kitajski kategoriji 字書 (kitajsko *zìshū* oziroma japonsko *jisho*), kot so na primer 說文解字 (kitajsko *Shuōwén Jiězì* oziroma japonsko *Setsumon Kaiji*, nastal l. 100 n. št.) ter japonski slovarji *Tenrei banshō meigi* 篆隸万象名義 (nastal pribl. 830–835), *Shinsen jikyō* 新撰字鏡 (pribl. 898–901) in *Ruiju myōgishō* 類聚名義抄 (okoli leta 1100). V zahodnem slovaropisju ni neposredne vzporednice tej kategoriji.

Slovarji za iskanje po pomenu pismenk 分類体辞書 *bunruitai jisho* ustrezajo kitajski kategoriji 義書 (kitajsko *yìshū* oziroma japonsko *gisho*), kot so na primer kitajska slovarja 爾雅 (kitajsko *Ĕryǎ* oziroma japonsko *Jiga*, 3. stoletje pr. n. št., najstarejši kitajski slovar), 釋名 oziroma 釈名 (kitajsko *Shiming* oziroma japonsko *Shakumyō*, pribl. leta 200) in japonski slovar *Wamyō ruijushō* 和名類聚抄 (pribl. 931–938). V zahodnem slovaropisju so temu podobni semaziološki slovarji, kot so tezavri ipd.

Slovarji za iskanje po izgovarjavi 音引辞書 *onbiki jisho* ustrezajo kitajski kategoriji 韻書 (kitajsko *yīnláng* oziroma japonsko *insho*). Sem Okimori idr. (2008, 9–11) uvrščajo na primer kitajska slovarja 切韻 (kitajsko *Qièyùn* oziroma japonsko *Setsuin*, pribl. 601) in 韻海鏡源 (kitajsko *Yunhai jingyuan* oziroma japonsko *Inkai kyōgen*, pribl. 780) ter japonska slovarja *Tōgū setsuin* 東宮切韻 (9. stoletje, ni ohranjen) in *Dōmō shōin* 童蒙頌韻 (1109). To je kategorija, ki je še najbližja kategoriji onomazioloških slovarjev, kot jo poznamo v zahodnem slovaropisju.

Poleg teh v kitajski in japonski metaleksikografiji obstajata še dve kategoriji, v kateri spadajo referenčna dela, ki niso slovarji v ožjem smislu. Prva je 類書 (kit. *leishu* oziroma jpn. *ruisho*), ki obsega vrsto enciklopedično-antoloških del, v katerih so sistematično zbrani citati iz drugih del, razporejeni po semantičnih kategorijah. Druga je kategorija 音義 (kit. *yīnyì* oziroma jpn. *ongi*), v katero spadajo zbirke glos k posameznim sutram ali drugim klasičnim delom; to torej niso slovarji splošnega besedišča, pač pa anotacije oziroma glosarji k posameznim konkretnim spisom (Okimori idr. 2008, 10). Ravno v to kategorijo spada najstarejši primer glosarja z zapisi po sistemu *kundoku*, ki je nastal ob koncu 7. stoletja (Lurie 2011, 185–187).

4 Zgodovinski razvoj japonskih slovarjev

V zgodovinskem razvoju japonskega slovaropisja je od vsega začetka zelo opazen vpliv kitajskega slovaropisja in filologije, kar sicer velja za vse sfere kulturnega razvoja v zgodnjem srednjem veku na Japonskem, postopoma pa

se pojavljajo inovacije, ki slovaropisje približajo japonskim bralcem in piscem z manj temeljitim poznavanjem kitajskega jezika, pisave in filologije.

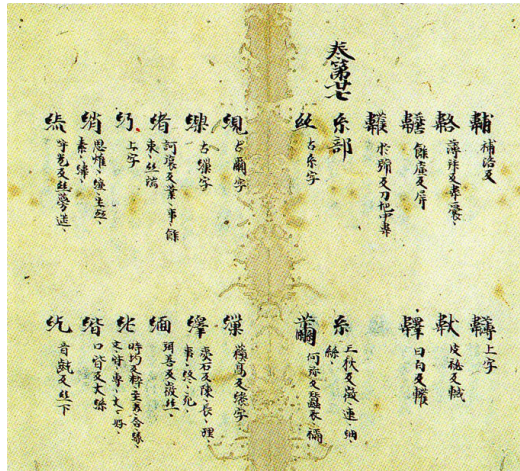
4.1 Posnemanje kitajskih vzorov

Najstarejši japonski slovar, ki se omenja v zgodovinskih virih, je slovar *Niina* 新字, o katerem je znano le to, kar piše v devetindvajsetem zvezku kronike *Nihonshoki* 日本書紀, kjer je navedeno, da ga je leta 682 sestavil Sakaibe no Murajiiwatsumi 境部連石積 in da je v štiriinštiridesetih zvezkih *kan* 卷 opisoval kitajske pismenke; sam slovar se ni ohranil, se je pa ohranilo nekaj drobcev glosarjev iz 7. stoletja, iz katerih lahko sklepamo, da so v drugi polovici 7. stoletja na Japonskem že urejali prva leksikografska dela (Okimori idr. 2008, 9).

Tudi naslednja dva slovarja se nista ohranila; to sta *Yōshi kangoshō* 楊氏漢語抄 »Yangov glosar kitajskih besed« in *Benshoku ryūjō* 弁色立成. Njun obstoj domnevajo le na osnovi citatov, ki jih iz teh del navaja slovar *Wamyō ruijushō* 和名類聚抄 (ali tudi 倭名類聚抄) iz 10. stoletja, je pa iz teh citatov jasno, da se je slovaropisje na Japonskem razvijalo že v 7. stoletju (Yamada 1995).

Najstarejši še ohranjen japonski slovar za iskanje po obliki pismenk kategorije 字書 *jisho* je slovar *Tenrei banshō meigi* 篆隸万象名義 (*Zapis imen vseh stvari v zapisu tensho in reisho*), ki ga je sestavil menih Kūkai, verjetno med letoma 830 in 835 (Li, Shin, Okada 2016). Zanimivo pri tem je, da slovar velja za najstarejši japonski slovar, saj ga je na Japonskem uredil japonski avtor, toda sploh ne vsebuje japonščine, pač pa so v njem kitajske pismenke s kitajskim zapisom izgovarjave in razlagami pomena samo v kitajščini. Vsebuje tisoč pismenk, vsaka od njih je predstavljena v dveh kaligrafskih slogih: *tensho* 篆書 (pečatna pisava, ki je bila za potrebe uradnih pisarjev standardizirana v začetku 8. stoletja pr. n. št.) in *reisho* 隸書 (uradniška pisava za splošno rabo, ki se je v obdobju dinastije Han v dveh stoletjih pr. n. št. razvila zaradi iznajdbe lesenega pisala z mehko konico ter ima zato namesto okroglin ravne in lomljene poteze). Ob vsaki pismenki sta razlaga pomena v kitajščini in zapis branja vsake posamezne pismenke po sistemu 反切, kitajsko *fǎnqiè* oziroma japonsko *hansetsu* (Ikeda 1994). To je sistem, po katerem za zapis izgovarjave ene pismenke uporabimo dve pismenki (ali več), s tem da prvo (音字 kit. *yīnzi* oziroma jpn. *onji* ali tudi 父字 kit. *fùzì* oziroma jpn. *fūji*) uporabimo za oznako začetnega glasu zloga, ki ga opisana pismenka zapisuje, druga (韻字 kit. *yùnzì* oziroma jpn. *onji* ali tudi 母字 kit. *mǔzì* oziroma jpn. *boji*) – oziroma ostale pismenke, če jih je več – pa ponazarja preostali del zloga, to je samoglasniško jedro in – če obstaja – zaključni soglasnik (Hayashi 1989; Nito 2012; Sasaki 2005).

Menih Kūkai je slovar najverjetneje sestavil po vzoru kitajskih slovarjev, ki jih je spoznal med študijem na Kitajskem, saj tako po razporeditvi gesel kot po strukturi vsebine posameznih gesel sledi slovarju 玉篇 (kitajsko *Yùpiān* oziroma japonsko *Gyokuhen* ali *Gokuhen*), ki ga je sestavil Gu Yewang 顧野王 (jpn. Ko Yaō) v 6. stoletju in ravno tako vsebuje pismenke, ki so razporejene po grafičnem načelu pomenskih ključev, z opisom izgovarjave po sistemu *fǎnqiè* in razlago pomena.

Slika 1: Stran slovarja *Tenrei banshō meigi* (prepis slovarja hrani tempelj Kōsanji) (https://kosanji.com/about/national_treasure/image/k_11.jpg).

Skoraj istočasno, leta 831, je konfucijanski filolog Shigeno no Sadanushi 滋野貞主 na cesarjev ukaz sestavil še en obsežen slovar v tisoč svitkih, slovar *Hifuryaku* 秘府略 (*Zakladnica definicij*), ki je ohranjen samo delno. V njem so zbrani podatki iz stotin kitajskih virov, razporejeni po semantičnih kriterijih.

Poleg slovarjev v ožjem smislu velja tu omeniti tudi glosarje tipa *ongi* 音義, v katerih so bile zbrane glose in komentarji k posameznim sutram ali drugim klasičnim delom. Glede na to, da so vezani na posamezno delo, niso splošni slovarji v ožjem smislu, so pa najzgodnejši primeri leksikografskih del, iz katerih so črpali sodobni in kasnejši uredniki slovarjev. Glosarji *ongi* so se pojavili v 8. stoletju; najstarejši med tistimi, ki so nastali na Japonskem, je *Shin'yaku kegonkyō ongi shiki* 新訳華嚴經音義私記 s konca 8. stoletja, ki navaja pismenke, sestavljene besede in težje razumljive izraze v sutri Avataṃsaka oziroma japonsko *Kegonkyō* 華嚴經, in sicer po vrstnem redu, kot se pojavljajo v sutri. Pri večini izrazov so razlage o pomenu in izgovarjavi v

klasični kitajščini, vključuje pa tudi dobrih 160 razlag v japonščini, ki so zapisane po načelu *man'yōgana*, delno tudi z istim izborom pismenk, kot se uporablja v zbirki *Man'yōshū* (Okimori idr. 2008, 26–27). Delo je zato ne samo pomembno pričevanje o takratnem razvoju filologije, ampak tudi primarni vir za raziskovanje razvoja japonskega glasovnega sistema.

4.2 Inovacije v japonskem slovaropisju

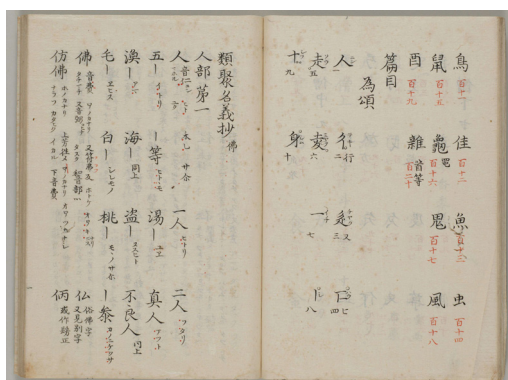
4.2.1 Japonski prevodi

Prva inovacija, ki jo je japonsko slovaropisje vneslo v slovarje, ki so sprva nastajali po kitajskih vzorih, je bil dodatek japonske razlage ali prevoda k posameznim geslom. Yamada (1943, 77) to opisuje kot »naravni« razvoj (*shizen no sei* 自然の勢) od prvih prepisov z opombami, ki so pojasnjevale izgovarjavo ali pomen težjih pasusov in so se pojavile že takoj ob začetku prevzemanja pisave, prek prvih glosarjev *ongi* 音義, tj. seznamov komentarjev in razlag k posameznim besedilom, do zadnje faze, slovarjev klasične kitajščine z japonskimi razlagami. Bailey opozarja, da Yamada sicer smiselno prikazuje pojmovno evolucijo japonskega slovaropisja, da pa so v tem opisu spregledani medsebojni vplivi in prekrivni razvoj vseh teh virov, saj so se komentarji dejansko uporabljali ne le v besedilih, ampak tudi v večini slovarjev, obenem pa so bili slovarji kasneje osnova in orodje za sestavljanje novih glosarjev *ongi* (Bailey 1960, 8).

Najstarejši slovar, ki vsebuje tudi japonske glose h kitajskim pismenkam, je slovar *Shinsenjikyō* 新撰字鏡 (*Ogledalo pismenk, novi izbor*), ki ga je med letoma 898 in 901 sestavil budistični menih Shōjū 昌住 kot pripomoček za branje težko razumljivih pismenk. Vsebuje približno 21.300 kitajskih pismenk, ki so razporejene po grafičnem načelu, na osnovi pomenskih ključev, torej spada v kategorijo *jisho* 字書. Uporablja samo 160 ključev in je torej poenostavitev v primerjavi z zgoraj omenjenim kitajskim slovarjem 玉篇 *Yūpiān*, ki uporablja 542 ključev. Sekundarno pa so znotraj vsake grafične kategorije pismenke razvrščene deloma semantično, po pomenskih poljih, deloma pa po izgovarjavi, po vrstnem redu štirih tonov (Sakakura 1950; Fukuda 1971/72). Ob vsakem geslu je označena izgovarjavo v kitajščini in tudi izgovarjavo (oziroma prevod) v japonščini, ki je zapisana po sistemu *man'yōgana*, torej izključno s kitajskimi pismenkami.

To delo je bilo kasneje osnova za slovar *Ruiju myōgishō* 類聚名義抄 (*Anotirana klasifikacija izgovarjav in pomenov*), ki je nastal v 11. stoletju (Kaneko 1996, 269) in bil večkrat predelan. V slovarju *Ruiju myōgishō* je zbranih 32.000 pismenk oziroma sklopov pismenk, ki so razporejene glede na grafično obliko

po pomenskih ključih, toda število teh ključev – če ga primerjamo s slovarjem *Shinsenjikyō* – se tu še dodatno skrči na 120. Vsako geslo ob glavni pismenki ali sklopu pismenk vsebuje kitajsko izgovarjavo (*on'yomi*) po sistemu *fānqiè* in japonsko izgovarjavo oziroma prevod v japonščino (*kun'yomi*), ki sta zapisana delno v *man'yōgani* in delno v *katakani*. Tudi pri japonskih izgovarjavah so oznake za tone, ki se nanašajo na naglas v japonščini, tako da je slovar dragoceno gradivo za raziskovanje razvoja japonskega glasovnega sistema v obdobju Heian (Yamada 2003). Slovar vsebuje tudi citate iz klasične kitajske književnosti in je služil tako za pomoč pri branju kot tudi pri pisanju besedil.

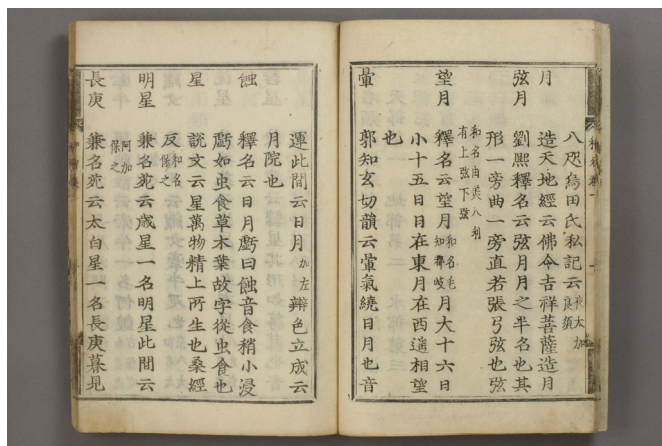

Slika 2: slovar *Ruiju myōgishō* (prepis hrani Nacionalni inštitut za japonsko književnost- National Institute of Japanese Literature 国文学研究資料館) (<https://kotenseki.nijl.ac.jp/biblio/200017313/viewer/22>).

Drugi najstarejši slovar z japonskimi prevodi je delo *Wamyō ruijushō* 和名類聚抄 (ali tudi 倭名類聚鈔 oziroma 倭名類聚抄 ali tudi okrajšano *Wamyōshō* 和名抄 oziroma 倭名鈔 oziroma 倭名抄), ki ga je v letih 931–938 sestavil Minamoto no Shitagō 源順 na ukaz princeze Kinshi oziroma Isoko 勤子, četrte hčere cesarja Daigoja 醍醐 (Yamaguchi idr. 1996, 81). Ohranjenih je več prepisov, najkrajši obsega 10, najdaljši pa 20 zvezkov. V slovarju so zbrani večinoma samostalniki, ki so razporejeni po semantičnem načelu po vzoru kitajskega slovarja 爾雅 (kitajsko *Ēryǎ* oziroma japonsko *Jiga*, 3. stoletje pr. n. št.), vsaki iztočnici pa so dodane japonske ustreznice (prevodi, razlage ali komentarji) v zapisu *man'yōgana*, morda tudi zato, ker je bil slovar namenjen ženski (Konno 2014b, 94).

Iz slike 3 je razvidno, kako so prevodi (domače japonske ustreznice kitajskih iztočnic) zapisani z za polovico manjšimi znaki, po sistemu *man'yōgana*. Tako so na primer pod iztočnico 星 (»zvezda«) najprej podatki, ki jih avtor citira iz slovarja 說文解字 (kit. *Shuōwén jiězì*, jpn. *Setsumon kaiji*; to je del v velikih pismenkah, ki se začne 說文云, dobesedno »*Shuōwén* pravi ...«); temu sledi

(v manjših znakih) izraz 和名 (*wamyō* »japonsko ime«), ki mu na koncu sledi zapis domače japonske besede *hoshi* (s pomenom »zvezda«) v kitajskih pismenkah po sistemu man'yōgana, to je 保之 (*hoshi*). Včasih je oznaka 和名 (*wamyō* »japonsko ime«) opuščena, kot pri naslednji iztočnici 明星, kjer je le zapis 阿加保之, to je fonetski zapis besede *akahoshi* po sistemu man'yōgana.

Slika 3: Slika 3: Wamyō ruijushō (prepis hrani Univerza Waseda) (<http://archive.wul.waseda.ac.jp>).

V slovarjih z japonskimi prevodi in razlagami h kitajskim pismenkam oziroma besedam lahko torej vidimo začetek dvojezičnega slovaropisja na Japonskem, ki je bilo nujno potrebno za branje in pisanje v okolju diglosije, kar je japonski jezikovni prostor dolga stoletja bil. Od uveljavitve klasične kitajščine kot izbranega prestižnega sredstva pisne komunikacije med 6. in 8. stoletjem do načrtnega poenotenja govornega in pisanega jezika ob koncu 19. in začetku 20. stoletja je japonski diglosični govorni prostor sestavljal na eni strani govorni jezik, ki se je skozi stoletja spreminjal, na drugi pa pisni jezik, pri katerem se te spremembe niso upoštevale. Pisni jezik se je še dalje delil na domači slog *wabun* ter kitajski slog *kanbun* (Frellesvig 2010). Pri domačem slogu *wabun* so se skozi stoletja ohranjale arhaične oblike, in to kljub spremembam v govoru tako na glasovni kot na morfološki, skladenski in besediščni ravni. Slog *kanbun* pa je bil pravzaprav tuji jezik, izvorno klasična kitajščina in ne japonsščina, ki pa je skozi stoletja rabe postala del jezikovnega repertoarja japonskih izobražencev (Clements 2015). V japonski leksikografski tradiciji slovarji, ki vsebujejo kitajske pismenke oziroma besede z japonskimi ustreznici oziroma razlagami, najbrž tudi zato ne spadajo v isto kategorijo kot dvojezični slovarji, ki so začeli nastajati ob stiku z evropskimi jeziki, čeprav ravno tako povzporejajo besedišči dveh

izvorno ločenih jezikovnih sistemov (Tono 2016). Ker pa je skozi zgodovino klasična kitajščina (zlasti njeno besedišče, v manjši meri tudi skladnja) postala del japonske jezikovne izobrazbe, se leksikografska dela, ki ob kitajskih pismenkah nudijo japonske razlage, v japonski tradiciji kategorizirajo ločeno od dvojezičnih slovarjev, ki japonščino in tuji jezik protistavljajo v alfabetskem zapisu.

4.2.2 Razporeditev gesel po japonski izgovarjavi

Druga velika inovacija v japonskem slovaropisju je bila nova razporeditev gesel po izgovarjavi v japonščini. Prvo rabo japonske zlogovnice kot kriterija za razporeditev slovarskih gesel zasledimo v pedagoško-enciklopedičnem slovarju *Shōchūreki* 掌中歴 (*Ročni koledar* ali *Priročnik*), ki ga je leta 1122 sestavil Miyoshi Tameyasu 三善為康. Priročnik je sicer v osnovi organiziran po semantičnih kriterijih kot enciklopedija sodobne kulture, gesla so razvrščena v pomenske kategorije, celotno delo pa spada v kategorijo *bunruitai jisho* 分類体辞書. Toda v tem delu so v kategoriji *myōjishū* 名字集, ki navaja priimke, ti razporejeni po vrstnem redu *iroha* (Bailey 1960, 13). *Iroha* je pangram, to je pesem, ki vsebuje vse zloge japonske zlogovnice, in sicer vsakega samo enkrat. Zaradi tega se je začela uporabljati kot razporejevalni (kolacijski) kriterij za razporejanje japonskih besed, podobno kot se abecedni vrstni red uporablja kot kriterij za razporejanje besed ali znakovnih nizov v latiničnem zapisu.

Tabela 1: Pesem *Iroha uta*

Prvotna hiragana, prečrkovanje v latinico	Sodobni zapis in izgovarjava	Prevod v slovenščino
いろはにほへと i ro ha ni ho he to	色は匂へど Iro wa nioedo	Tudi če cvetje diši,
ちりぬるを chi ri nu ru wo	散りぬるを chirinuru o	bo odpadlo.
わかよたれそ wa ka yo ta re so	我が世誰ぞ Wagayo darezo	Nihče na tem svetu
つねならむ tsu ne na ra mu	常ならん tsune naran	ne bo večno.
うゐのおくやま u wi no o ku ya ma	有為の奥山 Ui no okuyama	Gore nestanovitnosti
けふこえて ke fu ko e te	今日越えて kyō koete	danes prekoračimo.
あさきゆめみし a sa ki yu me mi shi	浅き夢見じ Asaki yume miji	Brez plitvih sanj
ゑひもせず we hi mo se su	酔ひもせず yoi mo sezu	brez opajanja.

Kmalu po tem priročniku je v začetku obdobja Kamakura nastalo prvo delo, v katerem so bila vsa slovarska gesla razporejena po vrstnem redu pesmi *Iroha*. To je slovar *Iroha jiruishō* 色葉字類抄 ali 伊呂波字類抄, ki ga je med letoma 1144 in 1145 sestavil Tachibana Tadakane 橘忠兼, dopolnjevali pa so ga še skoraj 40 let. Prva izdaja je bila verjetno v dveh zvezkih, najstarejša ohranjena je v treh zvezkih, dopolnjena izdaja z enako izgovorjenim naslovom, a drugačnim zapisom 伊呂波字類抄 pa v desetih zvezkih (Okimori idr. 2008, 42; Konno 2014b, 131). V tem slovarju so besede razporejene v 47 poglavij glede na njihov prvi zlog po vrstnem redu pesmi *Iroha*, znotraj vsakega glasovno pogojenega poglavja pa še na 21 semantičnih kategorij (Bailey 1960, 18):

ten 天 (»nebesa«),

chigi 地儀 (»zemljepis«),

shokubutsu 植物 (»rastline«),

dōbutsu 動物 (»živali«),

jinrin 人倫 (»človeški odnosi, morala«),

jintai 人体 (»človeško telo«),

jinji 人事 (»človeške zadeve«),

inshoku 飲食 (»hrana in pijača«),

zōmotsu 雜物 (»razne dobrine«),

kōsai 光彩 (»barve«),

hōgaku 方角 (»smeri neba«),

inzū 員数 (»številca«),

jiji 辞字 (»besede«, tu so nanizane pismenke, ki ne spadajo v druge kategorije, se zapišejo z eno pismenko in se vežejo na isti *kun'yomi*, tj. se izgovarjajo oziroma razlagajo z isto japonsko besedo; razporejene so po naraščajočem številu zlogov),

jūten ali *chōten* ali *chōden* 重点 (»ponavljanje«, tu so besede, v katerih se ponavlja isti morfem, ki lahko izraža množino, kot na primer 年々 トシトシ *toshitoshi* »leta«),

jōji 疊字 (»ponavljani znaki«, v tej kategoriji so večmorfemske sino-japonske besede, kot na primer 陰晴 インセイ *insei* »oblaki in razjasnitve« ipd.),

shosha 諸社 (»šintoistični templji«),

shoji 諸寺 (»budistični templji«),

kokugun 国郡 (»dežele in krajevne enote«),
kanshoku 官職 (»uradni nazivi, funkcije«),
seishi 姓氏 (»imena klanov, patronimi«),
myōji 名字 (»priimki«).

Slovar vsebuje tudi vsakodnevne domače besede. Ob zapisu vsake besede v kitajskih pismenkah je v katakani zapisana njena izgovarjava, pri nekaterih so tudi dodatne razlage v kitajskem slogu *kanbun*. Teh razlag je razmeroma malo in so očitno bolj namenjene temu, da pojasnijo, za kateri pomen gre pri večpomenskih besedah, kot širši pomenski razlagi vseh vsebovanih japonskih besed.

Iz tega lahko sklepamo, da je bil slovar v tako makrostrukturo najverjetneje organiziran zato, da služi kot vsakodnevni pripomoček pri pisanju besedil in pesmi, ne pa pri branju starejših besedil z arhaičnimi ali manj znanimi besedami, kar je lastnost njegovih predhodnikov.

Vrstni red pesmi *Iroha* je bil dobro znan v poznem obdobju Heian. Tako organiziran slovar je uporabnikom omogočal, da so v njem hitro našli informacijo, s katero pismenko se zapiše poljubna vsakodnevna beseda, za katero so hoteli preveriti standardni zapis. Do takrat so za pisanje oziroma iskanje pravnega zapisa zelene besede uporabljali slovarje po vrstnem redu izgovarjave v kitajščini (*on'yomi*) tipa 切韻 (kitajsko *Qièyùn* oziroma japonsko *Setsuin*), pri katerih pa je bilo nujno vnaprejšnje poznavanje kitajske izgovarjave zelene pismenke, ali slovarje tipa *bunruitai* 分類体, v katerih so besede razporejene po pomenskih kategorijah, kot je bil na primer japonski slovar *Wamyō ruijushō* 和名類聚抄, vendar je bilo lahko iskanje po njih zelo zamudno.

Seznam kategorij slovarja *Iroha jiruishō* je bolj kot kategorizaciji slovarja *Wamyō ruijushō* 和名類聚抄 iz 10. stoletja podoben kategorizacijama, ki sta povzeti po kitajskih vzorih, v slovarjih japonskih besed za pisanje poezije v japonskem slogu iz začetka 12. stoletja *Kigoshō* 綺語抄 (*Priročnik redkih besed*), ki ga je sestavil Fujiwara no Nakazane 藤原仲実, in *Waka dōmōshō* 和歌童蒙抄 (*Uvodni priročnik za pisanje japonskih pesmi*), ki ga je napisal Fujiwara no Norikane 藤原範兼 (Bailey 1960, 18–20). Toda z uvedbo osnovne razporeditve glede na izgovarjavo besed v japonščini je *Iroha jiruishō* omogočil lažji oziroma hitrejši dostop do informacije o zapisu besed. Uvedba razporejanja (kolacije) po ustaljenem vrstnem redu japonske izgovarjave je bila torej izrazito praktična poteza, ki je slovar približala širšemu krogu manj večših piscev.

Slovar *Iroha jiruishō*, zadnji veliki slovar v obdobju Heian, je torej uvajal izrazito praktično naravnane inovacije, obenem pa je še vedno odražal vpliv

klasifikacijskih sistemov kitajskih literarnih antologij. To je mogoče pripisati dejstvu, da je bil njegov avtor, tako kot večina slovaropiscev obdobja Heian, tudi literat.

Iroha jiruishō je močno vplival na kasnejši razvoj japonskega slovaropisja. Po enakem načelu je bil namreč sestavljen slovar *Setsuyōshū* 節用集 (dobe-sedno »Zbirka, ki zahteva malo napora«), ki je v poznejših obdobjih postal sinonim za slovar sploh.

V naslednjih obdobjih Kamakura (1185–1333) in Muromachi (1336–1392) se je raba slovarjev, ki je bila do obdobja Heian v glavnem omejena na menihe in literate v plemiških krogih, razširila med vojaki, tudi po zaslugi pedagoške vneme zenovskih menihov (Bailey 1960, 24). Slovarje, ki so nastali v obdobju Muromachi, so večinoma sestavili anonimni zenovski menihi prej iz praktičnih pedagoških vzgibov kot pa za filološke analize. V tem obdobju so se pojavile tudi založbe v mestih zunaj prestolnice, razširil se je premični tisk, ki so ga ob koncu 16. stoletja prevzeli s korejskega polotoka, kar je botrovalo širšemu dosegu slovarjev in njihovi rabi tudi zunaj prestolnice in izven elit.

V obdobju Muromachi so se pojavili praktično zasnovani slovarji, ki so bili namenjeni pomoči pri branju in pisanju ter so združevali podatke in makrostrukture različnih predhodnih tipov slovarjev. Slovar iz tega obdobja, ki je doživel največ ponatisov in predelav, je bil *Setsuyōshū* (ali prvotno *Secchōshū*) 節用集. Nastal je med letoma 1444 in 1474 (Okimori idr. 2008, 52). Tako kot *Iroha jiruishō* je tudi *Setsuyōshū* primarno organiziran po izgovorjavi japonskih besed, po vrstnem redu pesmi *Iroha*, znotraj vsakega dela pa so besede, ki se začenjajo z istim zlogom iz serije *Iroha*, razporejene v semantične kategorije od *tenchi* 天地 »naravnih pojavov« do *genji* 言辭 »besed«, ki ne spadajo v ostale kategorije. Ohranilo se je več kot 50 različic prvotnega slovarja *Setsuyōshū*, v kasnejšem obdobju Edo pa je ime *Setsuyōshū* postalo kar sinonim za »slovar« na splošno, tako da obstaja na stotine različnih del s tem imenom.

V obdobju Edo (1603–1867) slovarji niso bili več samo orodje za preverjanje pravilnega zapisa besed ali izgovorjave neznanih pismenk, temveč širše pedagoško zastavljeni priročniki z značilnostmi učbenikov. Izdaje večjega formata slovarja *Setsuyōshū* 節用集, najbolj razširjenega slovarja v obdobju Edo, so vsebovale vedno več dodatkov in prilog. Tako na primer slovar *Dai Nippon Eitai Setsuyō Mujinzō* 大日本永代節用無尽蔵, natisnjen leta 1750, vsebuje kar 170 dodatkov s seznama krajevnih imen, rastlin, bolezni, imen mesecev, zemljevidi, recepti idr., delno pred osrednjim delom (v obsegu 100 strani), delno pa po osrednjem delu s slovarskimi gesli (Yuasa 1995, 229–230).

5 Odsevi družbenih sprememb v razvoju japonskega predmoderne slovaropisja

Medtem ko je v obdobju Heian družbeni krog avtorjev slovarjev bolj ali manj sovpadal z omejenim krogom uporabnikov istih slovarjev, filologov in literatov iz vrst plemstva in menihov, se je ob prehodu v obdobje Kamakura postopoma zarisala ločnica med sestavljalci in uporabniki, tj. med maloštevilnimi filologi, ki so slovarje sestavljali, in vedno širšim krogom opismenjenih ljudi, ki so slovarje uporabljali (Akutsu 2005, 168).

V času od obdobja Nara in Heian do konca obdobja Muromachi je opaznih več premikov pri rabi slovarjev.

Medtem ko so bili prvi slovarji predvsem pripomočki za branje in razumevanje neznanih besed, organizirani primarno ali glede na obliko pismenke ali po semantičnih kriterijih v pomenska polja, so se s širitvijo pismenosti postopoma razvili in razširili lažje uporabni slovarji, ki so bili organizirani fonetsko in so služili kot pripomočki pri pisanju.

Prvi slovarji so bili pretežno namenjeni filološkemu poglobljanju, medtem ko so kasnejši slovarji služili vsakodnevnim potrebam bralcev in piscev.

Prvi slovarji so bili sestavljeni za razmeroma omejen krog ljudi, kasnejši pa so bili postopoma namenjeni vedno širšemu krogu uporabnikov.

V obdobju Edo se je s širjenjem pismenosti in izobrazbe med nižjimi družbenimi sloji ter z razvojem komercialno naravnane založniškega podjetništva razširila tudi raba slovarjev in posledično izdelovanje vedno bolj priročnih in uporabniku prijaznejših slovarjev. Nastali so celo prvi slovarji za otroke (Sekiba 1993).

V zgodovini in razvoju japonskega slovaropisja lahko torej razberemo številne spremembe v japonski družbi, povezane z jezikom in pismenostjo. Do njih je prišlo od obdobja Nara in Heian, ko so pripadniki duhovniške in plemiške kaste imeli praktično monopol nad znanjem in njegovo širitvijo v pisni obliki, do relativne demokratizacije znanja v obdobju Edo, ko so širše množice postopoma pridobile dostop do pisanja in tiskanih knjig.

Zato morda ni naključje, da je vzporedno s postopnim odmikom od elitizma in strogo hierarhično organizirane k razmeroma bolj demokratično organizirani družbi prišlo tudi do prehoda od pretežno hierarhičnih makrostruktur v slovarjih, organiziranih po semantičnih kategorijah, k bolj egalitarni razporeditvi besed po standardiziranem vrstnem redu izgovarjave, kar je opazno ne samo na Japonskem z uveljavitvijo vrstnega reda po izgovarjavi v pesmi

Iroha (in kasneje po bolj znanstvenem vrstnem redu *petdesetih glasov*), ampak tudi pri uveljavljanju abecednega vrstnega reda pri razporejanju besed v slovarjih v Evropi v poznem srednjem veku (Weijers 1989; Daly in Daly 1964). Take spremembe so bile mogoče šele po nastanku in razširitvi standardiziranega vrstnega reda (kolacijske norme) in standardiziranega pravopisa ter s širitvijo splošne pismenosti.

Zahvala

Pričujoči prispevek sta sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna v okviru raziskovalnega programa št. P6-0243 ter Japonsko združenje za spodbujanje znanosti (JSPS) v okviru raziskovalnega projekta JSPS KAKENHI Grant Number 18F18808.

Bibliografija

- Akutsu, Satoru 阿久津智. 2005. »Nihon ni okeru jisho no shiyō ni tsuitek« 日本における辞書の使用について [O rabi slovarjev na Japonskem]. *Takushoku daigaku gogaku kenkyū – Takushoku Language Studies* 拓殖大学語学研究 110: 163–173. <https://ci.nii.ac.jp/naid/110004812496/>.
- Bailey, Don Clifford. 1960. »Early Japanese Lexicography.« *Monumenta Nipponica* 16 (1/2): 1–52. doi: 10.2307/2383355.
- . 1960b. »The Rakuyōshū.« *Monumenta Nipponica* 16 (3/4): 289–376. doi: 10.2307/2383204.
- . 1962. »The Rakuyōshū [Continued].« *Monumenta Nipponica* 17 (1/4): 214–264. doi: 10.2307/2383263.
- Bekeš, Andrej. 1999. »Pojmovni okvir za klasificiranje sistemov kitajske in japonske pisave.« *Azijske in afriške študije* 3 (1/2): 218–238.
- . 2019. »Kam so šle kitajske pismenke: transformacije pisav v državah kitajskega kulturnega kroga.« V *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*, uredili Andrej Bekeš, Jana Rošker in Zlatko Šabič, str. 217–233. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Boltz, William G. 1989. »The typological analysis of the Chinese script: A review article of John DeFrancis.« *Visible Speech, the Diverse Oneness of Writing Systems*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1989.« *Sino-Platonic Papers* (14): A-1–A-9. http://sino-platonic.org/complete/spp014_chinese_book_reviews.pdf.
- . 1994. *The Origin and Early Development of the Chinese Writing System*. New Haven, CT: American Oriental Society.

- Clements, Rebekah. 2015. *A Cultural History of Translation in Early Modern Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, Florian. 1989. *The Writing Systems of the World*. Oxford: Blackwell.
- . 1996. *The Blackwell Encyclopedia of Writing Systems*. Oxford: Blackwell.
- Daly, Lloyd W. in B. A. Daly. 1964. »Some Techniques in Mediaeval Latin Lexicography.« *Speculum* 39 (2): 229–239. doi: 10.2307/2852727.
- Daniels, Peter T. 2001. »Writing systems.« V *The handbook of linguistics*, uredila Mark Aronoff in Janie Rees-Miller, 43–80. Oxford: Blackwell.
- Frellesvig, Bjarke. 2010. *A History of the Japanese Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fukuda, Yoshikazu 福田益和. 1971–1972. »Kojisho ni okeru bushu hairitsu no kijun – Shinsen jikyō to Ruiju myōgishō« 古辞書における部首排列の基準 – 新撰字鏡と類聚名義抄 [How to Classify 'Bushu' in the Old Dictionaries Published in Japan]. *Nagasaki daigaku kyōyōbu kiyō Jinbun-kagakuhen* 長崎大学教養部紀要 人文科学篇 [上] 12: 1–9, [下] 13: 1–10.
- Haas, William. 1976. »Writing: The basic options.« V *Writing without letters*, uredil William Haas, 131–208. Manchester: Manchester University Press.
- . 1983. »Determining the level of a script.« V *Writing in focus*, uredila Florian Coulmas in Konrad Ehlich, 15–29. Berlin: Mouton.
- Hartmann, Reinhard R. K. 2006. »Onomasiological dictionaries in 20th-century Europe.« *Lexicographica - International Annual for Lexicography / Internationales Jahrbuch für Lexikographie* 21: 6–19. doi: 10.1515/9783484604742.6.
- Hayakawa, Isamu 早川勇. 2001. »Igirisu to Nihon ni okeru jisho no tanjō« イギリスと日本における辞書の誕生 [The Emergence of Dictionaries in Britain and Japan]. *Ningen to kankyō: Ningen kankyōgaku kenkyūjo kenkyū hōkoku* 人間と環境 : 人間環境学研究所研究報告 [Journal of Institute for Human and Environmental Studies] 4: 31–40.
- Hayashi, Chikafumi 林史典. 1989. »Nihon kanji-on to hansetsu: Myōgaku Han'on sahō oyobi Mon'nō Hansetsu bakkahen no 'hansetsuhō'« 日本漢字音と反切: 明覚『反音作法』および文雄『翻切伐柯篇』の'反切法' [On the Fan-ts'ie in the Old Japanese Texts]. *Bungei gengo kenkyū Gengohen* 文藝言語研究言語篇 15: 170–155. <http://hdl.handle.net/2241/13570>.
- Hirakawa, Minami 平川南, Okimori Takuya 沖森卓也, Sakaehara Towao 栄原永遠男 in Yamanaka Akira 山中章. 2006. *Moji hyōgen no kakutoku* 文字表現の獲得 [Usvajanje pisnega izražanja]. Tokio: Yoshikawa Kōbunkan 吉川弘文館.

- Hjelmslev, Louis. 1938/1971. »Essai d'une théorie des morphèmes.« *Essais linguistiques*, Paris: Éditions de Minuit. 161–173 [ponatis iz leta 1971 referata na IV. kongresu jezikoslovcev v Kopenhagnu 1936, ki je bil prvič objavljen v zborniku 1938].
- Ikedo, Shōju 池田証寿. 1994. »Tenrei banshō meigi deetabeesu ni tsuitek 篆隷万象名義データベースについて [A Database for Tenrei-bansho-meigi]. *Kokugogaku* 国語学 178: 68–60.
- JACET Society of English Lexicography 大学英語教育学会英語辞書研究会, Ishikawa Shinichirō 石川慎一郎, Minamide Kōsei 南出康世, Murata Minoru 村田年 in Tōno Yukio 投野由紀夫. 2006. *English Lexicography in Japan - 日本の英語辞書学*. Tokio: Taishūkan 大修館.
- Kaneko, Akira 金子彰. 1996. »Ruiju myōgishō« 類聚名義抄. V *Nihon jisho jiten* 日本辞書辞典 : *The Encyclopaedia of Dictionaries Published in Japan*, uredili Takuya Okimori 沖森卓也 idr., 269–272. Tokio: Ohfu おうふう.
- Kawase, Kazuma 川瀬一馬. 1955. *Kojisho no kenkyū* 古辞書の研究 [Raziskave starih slovarjev]. Tokio: Kōdansha 講談社.
- Kindaichi, Haruhiko 金田一春彦. 1996. »Kokugo jiten no ayumi« 国語辞典の歩み[Razvoj enojezičnih japonskih slovarjev]. V *Nihon no jisho no ayumi* 日本の辞書の歩み [Razvoj japonskih slovarjev], uredilo društvo Jiten Kyōkai 辞典協会, 16–52. Tokio: Jiten Kyōkai 辞典協会.
- Konno, Shinji 今野真二. 2014a. *Jisho kara mita nihongo no rekishi* 辞書から見た日本語の歴史 [Zgodovina japonščine, kot se kaže v slovarjih]. Tokio: Chikuma shobō 筑摩書房.
- . 2014b. *Jisho o yomu* 辞書をよむ [Brati slovarje]. Tokio: Heibonsha 平凡社.
- Lendinara, Patrizia. 1999. *Anglo-Saxon Glosses and Glossaries (Variorum CS622)*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Li, Yuan, Woongchul Shin in Kazuhiro Okada. 2016. »Japanese rendition of Tenrei bansho meigi's definition in early Japanese lexicography: An essay.« *Journal of the Graduate School of Letters of Hokkaido University* 北海道大学文学研究科 11: 83–96. doi:10.14943/jgsl.11.83
- Lurie, David. 2011. *Realms of Literacy: Early Japan and the History of Writing*. Boston: Harvard University Asia Center.
- Mlakar, Barbara in Iztok Ilc. 2009. Predlogi za zapisovanje in pregibanje besed iz japonskega jezika, *Azijske in afriške študije / Asian and African Studies* 13 (2): 3–13. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NA4G0GV9>.
- Nishizaki, Tooru 西崎亨. 1995. *Nihon kojisho o manabu hito no tame ni* 日本古辞書を学ぶ人のために [Uvod v preučevanje starih japonskih slovarjev]. Tokio: Sekaishisōsha 世界思想社.

- Nito, Masahiko 二戸麻砂彦. 2012. »Setsuyō monji no kana hansetsu« 節用文字の仮名反切 [Fǎnqiè v kani v slovarju *Setsuyō monji*]. *Yamanashi kokusai kenkyū – Yamanashikenritsu daigaku Kokusai seisaku gakubu kiyō* 山梨国際研究 : 山梨県立大学国際政策学部紀要 7: 1–16.
- Okimori, Takuya 沖森卓也, Kurashima Tokihisa 倉島節尚 in Makino Takenori 牧野武則. 1996. *Nihon jisho jiten* 日本辞書辞典 [The Encyclopaedia of Dictionaries Published in Japan]. Tokio: Ohfu おうふう社.
- Okimori, Takuya 沖森卓也, Kimura Yoshiyuki 木村義之, Chen, Liwei 陳力衛 [チンリキエイ] in Yamamoto Shingo 山本真吾. 2006. *Zukai Nihongo* 図解日本語 [Japonščina – slikovni priročnik]. Tokio: Sanseido 三省堂.
- Okimori, Takuya 沖森卓也, Kimura Hajime 木村一, Kimura Yoshiyuki 木村義之, Chen Liwei 陳力衛 [チンリキエイ] in Yamamoto Shingo 山本真吾. 2008. *Zusetsu Nihon no jisho* 図説日本の辞書 [Japonski slovarji – slikovni priročnik]. Tokio: Ohfu おうふう.
- . 2017. *Zusetsu Kindai Nihon no jisho* 図説近代日本の辞書 [Japonski moderni slovarji – slikovni priročnik]. Tokio: Ohfu おうふう社.
- Petrovčič, Mateja. 2019. »Idejni razvoj obravnavanja pisave v petih vzhodnoazijskih regijah z vidika informacijskih tehnologij.« V *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*, uredili Andrej Bekeš, Jana Rošker in Zlatko Šabič, 235–257. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Saje, Mitja. 1998. »Razvoj grafičnih oblik kitajske pisave.« *Azijske in afriške študije* 2 (1): 1–9.
- Sakakura, Atsuyoshi 阪倉篤義. 1950. »Jisho to bunrui: Shinsen jikyō ni tsuite« 辞書と分類・新撰字鏡について [Slovarji in njihova makrostruktura: *Shinsen jikyō*]. *Kokugokokubun* 国語国文 19 (2): 46–59.
- Sasaki, Isamu 佐々木勇. 2005. »Kojisho ni okeru hansetsu - dōonjichū e no seitenkaten ni tsuite« 古字書における反切・同音字注への声点加點について [Fǎnqiè v starih slovarjih – o oznakah za naglas v opombah k homofonim pismenkam]. *Kuntengo to kunten shiryō* 訓点語と訓点資料 115: 48–62. <http://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/00014743>.
- Satō, Kiyoji 佐藤喜代治. 1981. *Kōza Nihongo no goi* 講座日本語の語彙 [Japonsko besedišče – pregled]. Tokio: Meiji shoin 明治書院.
- Satō, Takahiro 佐藤貴裕. 2002. »Kodomo to setsuyōshū« 子供と節用集 [Otroci in setsuyōshū]. V *Kokugo goishi no kenkyū* 21 国語語彙史の研究 21, uredilo društvo Kokugo goishi kenkyūkai 国語語彙史研究会, 217–235. Tokio: Izumi shoin 和泉書院.
- Seeley, Christopher. 1991/2000. *A History of Writing in Japan*. Honolulu: University of Hawai'i Press [ponatis 2000, prva izdaja Leiden: Brill, 1991].

- Sekiba, Takeshi 関場武. 1993. »Kodomo setsuyō, Terako setsuyōshū« 子供節用・寺子節用集 [Kodomo Setsuyō and Terako Setsuyōshū — Dictionaries for Children in Edo Era]. *Keio gijuku daigaku Hiyoshi kiyō - Jinbun kagaku* 慶應義塾大学日吉紀要・人文科学 [The Hiyoshi review of the humanities] 8: 164 (1)-146(19).
- Shcherba, Lev V. 1995. »Towards a General Theory of Lexicography«, prevod dela »Opyt obshchei teorii leksikografii.« *Izvestija Nauk SSSR* (1941) 3: 89-117, prevod Donna M. T. Cr. Farina), *International Journal of Lexicography* 8 (4): 314–350. doi: 10.1093/ijl/8.4.314.
- Tarp, Sven. 2012. »Do we need a (new) theory of lexicography?« *Lexikos* 22: 321–332. doi: 10.5788/22-1-1010.
- Taylor, Insup in M. Martin Taylor. 2014. *Writing and Literacy in Chinese, Korean and Japanese*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Tono, Yukio. 2016. »Japanese Lexicography.« V *Encyclopedia of language & linguistics: second edition*, uredil Keith Brown, 105–109. Amsterdam: Elsevier.
- Ueda, Kazutoshi 上田萬年(万年) and Hashimoto, Shinkichi 橋本進吉. 1916 (1968). *Kohon Setsuyōshū no kenkyū* 古本節用集の研究 [Raziskave o starih izvodih slovarja setsuyōshū]. Tokio: Tōkyō Teikoku Daigaku Hakkō 東京帝国大学発行 (faksimile Bensei Shuppan 勉誠出版 1968).
- Yada, Tsutomu 矢田勉. 2005. »Yamato katakana hansetsu gige no seiritsu nendai ni tsuite« 『倭片仮字反切義解』の成立年代について [The formation age of Yamato-katakana-Hansetsu-Gige]. *Kōbe daigaku bungakubu kiyō* 神戸大学文学部紀要 32: 37–56.
- Yamada, Yoshio 山田孝雄. 1943. *Kokugogakushi* 国語学史. Tokio: Hōbunkan 寶文館.
- Yamada, Kenzō 山田健三. 1995. »Nara - Heian jidai no jisho« 奈良・平安時代の辞書 [Slovarji obdobjij Nara in Heian]. V *Nihon kojisho o manabu hito no tame ni* 日本古辞書を学ぶ人のために, uredil Nishizaki Tooru 西崎亨, Tokio: Sekaishisōsha 世界思想社.
- Yamada, Toshio 山田俊雄. 2003. *Nihon no kotoba to kojisho* 日本のことばと古辞書 [Jeziki Japonske in stari slovarji]. Tokio: Sanseido 三省堂.
- Yamaguchi, Akiho 山口明穂, Takebayashi Shigeru 竹林滋, Kindaichi Haruhiko 金田一春彦, Atsugi Tetsuji 阿辻哲次 in Kida Jun'ichirō 紀田順一郎. 1996. *Nihon no jisho no ayumi* 日本の辞書の歩み [Razvojna pot japonskih slovarjev]. Tokio: Jiten Kyōkai 辞典協会.
- Yong, Heming in Peng Jing. 2008. *Chinese Lexicography. A History from 1046 BC to AD 1911*. Oxford: Oxford University Press.
- Yoshida, Kanehiko 吉田金彦. 1971. »Jisho no rekishi« 辞書の歴史 [Zgodovina japonskih slovarjev]. V *Kōza Kokugoshi 3 - Goishi* 講座国語史 3 –語彙史. Tokio: Taishukan 大修館書店.

- Yuasa, Shigeo 湯浅茂雄. 1995. »Edojidai no jisho« 江戸時代の辞書 [Slovarji obdobja Edo]. V *Nihon kojisho o manabu hito no tame ni* 日本古辞書を学ぶ人のために [K učenju starih slovarjev], uredil Tooru Nishizaki 西崎亨. Tokio: Sekaishisōsha 世界思想社.
- Wan, Xianchu 万献初 in Liu Huilong 刘会龙. 2019. *Shuowen-jiezi shi'er jiang* 说文解字十二讲 [Dvanajst predavanj o Shuowen-jiezi]. Beijing: Zhonghua shuju 中华书局.
- Weijers, Olga. 1989. »Lexicography in the Middle Ages.« *Viator* 20: 139–154. doi: 10.1484/J.VIATOR.2.301351.